

J. PALIONIS

DĖL LIETUVIŲ LITERATŪRINĖS KALBOS KILMĖS „INTERDIALEKTINĖS“ KONCEPCIJOS

Jau daugiau kaip prieš dešimt metų imta postuluoti koncepciją, pagal kurią XIII–XIV a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) teritorijoje egzistavę du interdialektai – rytinis (Vilniuje ir jo apylinkėse) ir vidurinis (Kėdainiuose ir jų apylinkėse), iš kurių vėliau išaugusi lietuvių raštų kalba¹. Man rodosi, kad ši koncepcija yra apriorinio pobūdžio – tvirčiau neparemta nei lingvistiniais duomenimis, nei istoriniais faktais. Todėl šiame straipsnyje ir bus mėginama kiek detaliau pagvildinti tos koncepcijos prielaidas ir jų patikimumą. Tai daryti verčia ypač ta aplinkybė, kad kalbamoji koncepcija liečia vieną iš centrinių lietuvių literatūrinės kalbos (11k) istorijos problemų, nuo kurios sprendimo priklauso ne tik šio kalbos tipo genezė, bet ir jo tolimesnės raidos interpretacija.

Visų pirma reikia pasakyti, kad akstiną tokiai koncepcijai atsirasti yra davęs K. Jablonskio straipsnis „Mažvydo gyvenimas ir aplinka“², kuriame bene pirmą kartą buvo iškelta hipotezė dėl bendrinės šnekamosios kalbos egzistavimo XV–XVI a. Vilniuje ir kitur. Ši hipotezė netrukus gana pagrįstai buvo sukritikuota J. Kruopo, kuris rašė: „... sunku patikėti, kad jau net XV amž. būtų susiformavusi Vilniuje bendrinė šnekamoji (XVI amž. ir rašomoji) kalba Vilniaus tarmės pagrindu ir kad ji būtų plitusi ir toliau krašte platesniuose visuomenės sluoksniuose. Juk bendrinė kalba savo prigimtimi yra intensyvaus ekonominio, visuomeninio, kultūrinio ar literatūrinio gyvenimo bei santykiavimo, išsiplėtusio kuriame nors didesniame, įtakingesniame kultūros centre arba srityje, vaisius³.“

Kokiais argumentais remiama ta „interdialektinė“ 11k (resp. raštų, bendrinės) kalbos kilmės koncepcija? Tvirtesnių lingvistinių argumentų, kurie rodytų rytie-

¹ Žr. Zinkevičius Z. Dėl lietuvių raštų kalbos kilmės. – *Baltistica*, 1977, XIII(1), p. 242–243; *Lietuvių antroponimika*. – V., 1977, p. 27; plg. dar: Zinkevičius Z. Rytietiškąji XVII a. lietuvių raštų kalba, jos kilmė ir išnykimas. // *Baltistica*, 1972, VIII(1), p. 90–95; *Quelques remarques sur les sources de la langue des écrits lithuaniens au XVIe et au XVIIe siècles*. – *Studia indoeuropejskie*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1974, p. 316.

² Senoji lietuviška knyga. – K., 1947, p. 89–114.

³ Kruopas J. M. Mažvydas lietuvių rašomosios kalbos istorijoje. – *Lietuvos TSR MA žinynas*, II, 1948, p. 86.

tiškojo ir vidurietiškojo interdialekto egzistavimą LDK XIII–XV a., šios koncepcijos šalininkų nepateikiama. Turint galvoje tai, kad iš tos epochos nėra išlikusių jokių lietuviškų raštų, tokių argumentų ir surasti vargu ar įmanoma. Todėl veltui ieškotume kalbamąją koncepciją postuluojančiuose darbuose konkretesnių duomenų ar samprotavimų apie tų „interdialektų“ susidarymo pradžią, jų santykį su kitomis tarmėmis, jų tolimesnį likimą. Ypač tai pasakytina apie vad. „vidurinį“ (t. y. vidurietiškąjį. – J. P.) interdialektą, kurio buvimas dažniausiai tiksliai apodiktiškai konstatuojamas ir nemėginama atskleisti jo santykio su „viduriniu raštų kalbos variantu“⁴. Apie „rytinio“ (tiksliau būtų vadinti „vilnietiškojo“) interdialekto egzistavimą sprendžiama iš XVII a. rytų aukštaičių tarmės pagrindu paremtų raštų (K. Sirvydo, J. Jaknavičiaus ir kt.), kurių kalba laikoma „jau palyginti nusistovėjusia, gana vieninga“⁵. Šitokio tvirtinimo, deja, neremia net pačių koncepcijos šalininkų atlikta kruopšti XVII a. rytietiško raštų kalbos analizė⁶, nekalbant jau apie metodiniu atžvilgiu abejotiną dviejų skirtingų, didele chronologine distancija besiskiriančių epochų retrospektyvinį siejimą.

Ir iš tikrųjų argi galima vadinti (kad ir apsidraudus modalinio pobūdžio žodžiais *palyginti, gana*) „nusistovėjusia“, „vieninga“ K. Sirvydo „Punktų sakymų“ kalbą, jeigu joje yra ryškių sisteminių skirtybių tiek fonologijoje, tiek morfologijoje⁷? Ar galima laikyti tuo pačiu „interdialektu“ (koine, bendrine šnekamąja kalba)⁸ paremtą, pavyzdžiui, 1605 m. anoniminio katekizmo ir K. Sirvydo pamokslų kalbą? Be abejo, ne: anoniminio katekizmo vertėjas rėmėsi rytinių dzūkų, o K. Sirvydas – rytų aukštaičių puntininkų tarmės pagrindu⁹.

Tas faktas, kad vėlesniuose rytietiškuose raštuose (K. Sirvydo, J. Jaknavičiaus ir kt.) galima rasti daugiau negu ankstesniuose (1605 m. katekizme) nusistovėjusių kalbos reiškinių ir daugiau sąmoningo kalbos bendrinimo žymių¹⁰, anaipol dar nerodo tų raštų kalbos „interdialektinės“ kilmės. Jeigu rytietiškoji 11k atšaka būtų išaugusi iš tariamojo „rytinio interdialekto“, egzistavusio XIV–XV a., tada

⁴ Žr. Zinkevičius Z. Dėl lietuvių raštų kalbos kilmės..., p. 239–240 (čia visai pagrįstai kalbama ne apie „vidurinį“ interdialektą, o apie „vidurinį raštų kalbos variantą“).

⁵ Zinkevičius Z. Rytietiškoji XVII a. liet. raštų kalba..., p. 97.

⁶ Zinkevičius Z. Dėl K. Sirvydo „Punktų sakymų“ genezės ir kalbos. – Baltistica, 1971, VII(2).

⁷ Žr. ten pat, p. 155–160.

⁸ „Interdialektinės“ koncepcijos šalininkų šie terminai griežčiau neskiriami, nors juos derėtų skirti: interdialektas – tai dialektas, tarmė, einanti kalbinio bendravimo funkcijas tarp atskirų tarmių, o koinė – tai bendrinė kalba, susidariusi tam tikros tarmės ar tarmių pagrindu.

⁹ Palionis J. Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a. – V., 1967, p. 81–82; Zinkevičius Z. Apie 1605 m. katekizmo tarmę. – Baltistica, 1968, IV(1), p. 112.

¹⁰ Plg. Zinkevičius Z. Rytietiškoji XVII a. liet. raštų kalba..., p. 97.

didesnio kalbos vienodumo turėtume laukti ankstesniuose šios atšakos raštuose (1605 m. katekizme), nes jie chronologiškai būtų artimesni tam „interdialektui“.

Didesnis kalbos vienodumas, nusistojimas, sąmoningo kalbos bendrinimo ir siaurų dialektizmų vengimo tendencija, pastebimi vėlesniuose rytų aukštaičių, kaip ir kitų tarmių atstovų, raštuose, gali būti nesunkiai suprantami ir paaiškinami ir be tos „interdialektinės“ koncepcijos. Kaip žinoma, literatūrinė, raštų (plačia šio žodžio reikšme) kalba dėl savo specifinės paskirties bei specifinių funkcijų jau nuo pat savo kūrimosi pradžios ima daugiau ar mažiau skirtis nuo tos tarmės, kurios pagrindu ji kuriasi. Todėl net pirmiesiems autoriams būna būdingas ir tam tikras nutolimas nuo jų gimtosios tarmės ar šnektos, ir tam tikra sąmoninga raiškos priemonių atranka, ir tam tikros jų raštų kalbos bendrinimo, vienodinimo pastangos. Visi su šiais reiškiniais susiję procesai vėlesniais literatūrinės kalbos etapais paprastai darosi intensyvesni, ir tai atsispindi jos vartosenoje. Ne išimtis šiuo atžvilgiu, matyt, buvo ir XVII a. lietuvių rytietiški raštai.

Neturint tvirtesnių lingvistinių argumentų, „interdialektinę“ koncepciją mėginama remti dar tam tikrais istorijos faktais ir hipotetiškais samprotavimais (daugiau pastaraisiais). Iš istorinių faktų dažniausiai nurodomi tokie: 1) ekonominio ir kultūrinio „viso krašto žmonių“ bendravimo kilimas, 2) valstybės centralizacijos didėjimas ir 3) Ponų tarybos egzistavimas ir reikalas jos pasitarimuose susikalbėti įvairių tarmių atstovams¹¹.

Kad XIV a. antroje pusėje, o ypač XV – XVI a., dėl susidariusių istorinių aplinkybių iš tikrųjų buvo gerokai pakilęs ekonominio ir kultūrinio gyvenimo lygis, palyginti su ankstesniais laikais, ir sustiprėjusi valstybės centralizacija, tai neginčytinas, istorinių šaltinių paliudytas faktas¹². Neginčytinas taip pat Ponų tarybos prie Lietuvos didžiojo kunigaikščio egzistavimas¹³. Tačiau problemiška yra tai, ar šie veiksniai buvę pakankami interdialektams (ar šnekamajai koinė) atsirasti ano meto sąlygomis.

J. Kruopo nuomone, tokių veiksnių neužteko: „Tokia kalba negalėjo susikurti XV amž. Vilniuje nei administracinėse įstaigose, kur oficialioji raštų kalba buvo daugiausia rusų kalba, nei mokyklose, kurių Vilniuje XV amž. buvo viena kita; jos negalėjo suformuoti nei kunigija, nemokėjusi dažniausiai lietuviškai, nei akcen-

¹¹ Žr. Jablonskis K. Mažvydo gyvenimas ir aplinka. – Senoji lietuviška knyga. K., 1947, p. 102–105; plg. Zinkevičius Z. Rytietiškoji XVII a. lietuvių raštų kalba..., p. 21; Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika, p. 27.

¹² Žr. Lietuvos TSR istorija I, V., 1957, p. 105–111; Dundulis B. Lietuvos užsienio politika XVI a., V., 1971, p. 17; plg. Łowmiański H. Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego, Poznań, 1983, p. 442–443.

¹³ Šios tarybos veikla plačiai aprašyta studijoje: Малиновский И. Рада Великого Княжества Литовского. Вып. 1. – Томскъ, 1904; Вып. 2-й. – Томскъ, 1912.

tuojamieji ponų tarybos pasitarimai. Tai buvo per silpni akstinai bendrinei kalbai atsirasti, ypač turint galvoje tą aplinkybę, kad XVI amž. įvairių lietuvių kalbos tarmių atstovai galėjo tarp savęs lengvai santykiauti tarmiškai, kaip kad iš dalies ir dabar, esant didesnei tarminei diferenciacijai, daroma. O kad XV a. ar XVI a. pradžioje būtų buvęs Vilniuje koks nors lietuviškas kultūrinis, literatūrinis ar kitoks sąjūdis, kuriam reikštis būtų reikėję bendrinės kalbos, apie tai žinių neturime...“¹⁴

Visų šių argumentų, nukreiptų prieš „interdialektinę“ koncepciją, nederėtų ignoruoti ar nepakankamai vertinti, kaip tai daroma šios koncepcijos atstovų, juoba kad daugelį jų galima paremti istoriniais šaltiniais ar autoritetingų mokslininkų tyrinėjimais.

Dėl to, kad LDK teritorijoje jau nuo Algirdo laikų¹⁵ administracinės kalbos funkcijas ėjo slaviškoji kanceliarinė kalba (J. Kruopo, kaip ir kai kurių kitų tyrinėtojų, netiksliai vadinama rusų kalba), niekam nekyla abejonių. Šia kalba buvo rašomi (iš pradžios tiksliai iš rytinių valstybės žemių kilusių raštininkų, arba „dijokų“, o vėliau ir ją išmokusių lietuvių kilmės sekretorių) įvairūs valstybiniai aktai, sutartys, teismų protokolai ir šiaip juridinio pobūdžio tekstai, didžiųjų kunigaikščių įsakymai bei nurodymai tįjūnams, žemaičių seniūnui ir kt.¹⁶ Ypač didelio populiarumo Lietuvos didikų ir valdžios pareigūnų tarpe slaviškoji kanceliarinė kalba įgijo XVI a., kai Lenkijos vyriausybė stengėsi panaikinti LDK valstybinį savarankiškumą. Tada daugelis įtakingų Lietuvos didikų slaviškosios kanceliarinės kalbos vartojimą traktavo kaip valstybinio atskirumo požymį (pvz., Lietuvos kancleris Leonas Sapiega savo 1588 m. išleisto Lietuvos statuto pratarmėje džiaugėsi, kad šis statutas esąs rašytas „ne kokia svetima, bet sava kalba“)¹⁷. Galimas daiktas, kad tam tikromis progomis (pvz., seimeliuose priimant kokius nors nutarimus bei svarstant juos) šia kalba buvo ir šnekama, juoba kad tada jau buvo išsikristalizavusios joje gana stabilios raiškos priemonės (juridinė terminija, kanceliarinės sintaksinės konstrukcijos)¹⁸. Taigi slaviškoji kanceliarinė kalba XV–XVI a. buvo įgijusi viešosios, valstybinės kalbos statusą LDK.

Be slaviškosios kanceliarinės kalbos, iš seno (net nuo Mindaugo laikų), kaip žinoma, LDK buvo vartojama ir lotynų kalba. Iš pradžios ja daugiausia buvo rašomi LDK valdovų diplomatiniai ir valstybiniai raštai (ypač santykiaujant su vakarų Europos kraštais, Ordinu, popiežiumi ir kt. katalikų dvasininkais), o vėliau, po krikšto, ji tapo bažnytinio kulto, mokyklų, mokslo kalba. XV–XVI a.,

¹⁴ Kruopas J. Min. veik., p. 86.

¹⁵ Stang Chr. S. Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen. – Oslo, 1935, p. 2.

¹⁶ Žr. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. – V., 1955, t. 1, p. 59, 60, 61, 66 ir kt.

¹⁷ Žr. Lappo J. 1588 metų Lietuvos statutas. – K., 1938, t. 2, p. 17.

¹⁸ Plg. Stang Chr. S. Min. veik., p. 52.

ypač po romėniškosios lietuvių kilmės teorijos paplitimo, lotynų kalba imta plačiau vartoti ir administraciniam reikalams, beletristinei kūrybai. Pavyzdžiui, tuo metu apie 50 % visų Vilniaus miestui skirtų privilegijų buvo parašyta lotynų kalba, 45 % – slaviškąja kanceliarine ir tik 5 % – lenkų kalba¹⁹. Apskritai lotynų kalba ilgą laiką ėjo tarsi antrosios oficialiosios kalbos funkcijas LDK.

Po krikšto ir įvairių unijų su Lenkija LDK ėmė plisti ir lenkų kalba. Ją tada labiausiai platino katalikų dvasininkai, kurių daugumą sudarė lenkų tautybės žmonės, nemokėję ar nenorėję pramokti lietuviškai. Be to, nuo XIV a. galo į Vilnių ėmė plūsti ir lenkų miestiečių: pirklių, amatininkų (pastarieji vykdavo ne tik savo iniciatyva, bet ir kunigaikščio dvaro, didikų, vienuolynų vyresnybės kviečiami bažnyčių ir šiaip rūmų statyti)²⁰. Tačiau ligi XVI a. lenkų kalbos vartojimo sfera dar buvo palyginti siaura: ji ribojosi daugiausia dvasininkų luomu ir kunigaikščio dvaru. Intensyvesnis šios kalbos plitimas didikų ir bajorų tarpe prasidėjo tik XVI a. viduryje, kai Vilniuje kurį laiką gyveno Žygimantas Augustas su savo ištaigingu lenkišku dvaru (gausybe lenkų tarnų, prievaizdų ir kt. pareigūnų)²¹. Tuo metu ėmė rasti lenkiškai rašytų valstybinių raštų, lenkų kalba imta vartoti didikų Radvilų, Goštautų, Kiškų ir kt. korespondencijoje²². XVI a. antroje pusėje, ypač po Liublino unijos (1569 m.), lenkų kalbos ekspansija LDK tolydžio vis didėjo: ji laipsniškai ėmė stumti iš administracinės sferos sl. kanceliarinę ir lotynų kalbas ir tapti didikų, bajorų ir šlėktos šnekamąja kalba (ypač Aukštaitijoje).

Šitokiomis istorinėmis aplinkybėmis, kai lietuvių kalba nebuvo plačiau vartojama nei administracinėse įstaigose, nei mokyklose, nei dvasininkų tarpe, kai ja nebuvo rašomi dalykiniai raštai, laiškai, nekuriama beletristinė literatūra, argi galima kalbėti apie lietuvių bendrinės kalbos (koinė) susidarymą?

Kad galėtų susidaryti koinė tiek ikikapitalistinėje, tiek ir kapitalizmo epochoje, ypač yra svarbus kultūrinis veiksnys. Graikų koinė susiformavo Atėnų dialekto pagrindu daugiausia dėl to, kad V a. prieš mūsų erą šis miestas tapo graikų literatūros ir meno centru. Ypač daug čia lėmė nuo IV a. pr. m.e. prasidėjęs Atėnų dialektu besiremiančios graikų prozos klestėjimas²³. Tokiu lietuvių nacionalinės kultūros centru ne tik XIV–XV, bet ir XVI a. dar nebuvo tapęs nei Vilnius, nei Kaunas, nei kt. LDK miestai.

¹⁹ Łowmiańska M. Wilno przed najazdem... 1655 roku. – Wilno, 1929, p. 85.

²⁰ Ten pat, p. 84.

²¹ Žr. Łowmiański H. „Wchody“ miast Litewskich (atsp. iš „Atheneum Wileński“ Nr. 3/4), Wilno, 1924, p. 232–233.

²² Žr. Pocięcha W., Taszycki W., Turasiewicz A. Listy w języku polskim pisane z czasów Aleksandra Jagiellończyka i Zygmunta Starego (1500–1548). – Biuletyn biblioteki Jagiellońskiej, R., XXVI, Nr. 1/2, 1976, p. 5–21; R XXVII, Nr. 1/2, p. 59–84.

²³ Žr. Гринбаум Н. С. Ранние формы литературного языка (древнегреческий язык). – Л., 1984, с. 66.

Vilniaus, kaip LDK sostinės ir stambiausio etnografinės Lietuvos miesto, istorijos būdingiausias bruožas buvo tas, kad jis bemaž jau nuo pat savo kūrimosi pradžios gyventojų tautybės ir kalbų atžvilgiu buvo labai mišrus. Bene lietuviškiausias jis buvo XIV a., bet ir tada greta lietuvių jame ėmė rasti iš rytinių LDK žemių atsikėlusią slavų, be to, vokiečių, lenkų, žydų, totorių. Ypač pagausėjo jame slaviško elemento Algirdo laikais, nes šio kunigaikščio abi žmonos (Marija ir Julijona) buvo rusės, protegavusios savo tautiečius. XV a. ir vėliau buvo nusistovėjusi tokia tvarka, kad pusė miesto pareigūnų turėję būti pravoslavai, o antra pusė – katalikai. Iš to sprendžiama, kad tuomet maždaug tiek pat buvę lietuvių kaip ir rytinių slavų kilmės miestiečių²⁴. Čia neišleistinas iš akių dar tas faktas, kad tam tikrą katalikų dalį galėjo sudaryti lenkų, taip pat kai kurių kitų tautybių žmonės, todėl lietuviškai kalbančių Vilniaus gyventojų skaičius XV–XVI a. turbūt nesiekė nė pusės.

Tačiau Vilniaus gyventojų sudėtis buvo ne tik tautybės atžvilgiu mišri, bet dažnai ir kaitaliojosi. „Mažai yra miestų, kurie taip dažnai keistų savo gyventojus kaip Vilnius“, – rašė 1907 m. lenkų antropologas J. Talko-Hrincevičius²⁵. Prie gyventojų skaičiaus kitimo XIV a. nemažai prisidėjo kryžiuočių antpuoliai, o XV–XVI a. – visokios stichinės nelaimės: badas, maras, gaisrai. Kryžiuočių kronikų duomenimis, 1390 m. Vilniaus Žemosios ir Kreivosios pilių puolimo metu žuvę 14 000 gyventojų. Nors šis skaičius veikiausiai yra padidintas, bet kai kurie istorikai spėjo, kad tada Vilniuje buvę apie 30 000 žmonių (mat negalėję žūti daugiau kaip pusė gyventojų!?)²⁶. Badas ir maro epidemijos retino šio miesto gyventojų skaičių 1420, 1506, 1533, 1571, 1588, 1599 m., o gaisrai niokiojo miestą 1377–1378, 1390, 1399, 1530 m. ²⁷

Nėra abejonės, kad tautybės atžvilgiu mišri Vilniaus gyventojų sudėtis spartino kalbų interferenciją, o kryžiuočių antpuoliai ir stichinės nelaimės neleido jame susidaryti pastovesnei lietuvių kalbinei bendruomenei, kurtis šnekamajai koinė (resp. interdialektui). Žinoma, tai nereiškia, kad tarp įvairiatarmių miesto lietuvių gyventojų atskirais periodais negalėjęs vykti tam tikras kalbos bendrinimo procesas. Prie tokio proceso užuomazgų galėjo prisidėti ir miesto rinka, kurioje susitikdavo įvairių lietuvių kalbos tarmių atstovai, ir bendravimas samdomuose darbuose (vė-

²⁴ Žr. Vilniaus miesto istorija. – V., 1968, p. 56.

²⁵ Talko-Hrincewicz J. Mieszkancy Wilna z drugiey połowy XVI i początków XVII stulecia. – Kraków, 1907, p. 44.

²⁶ Plg. Baliński M. Opisanie statystyczne miasta Wilna. – Wilno, 1835, p. 57–58; Vilniaus miesto istorija, p. 53.

²⁷ Žr. Talko-Hrinciewicz J. Op. cit., p. 45; Шапока А. Сенасис Вильнюс. – Brooklyn–New York, 1963, p. 128; Крачковский Ю. Старая Вильна до конца XVII столетия. – Вильнюс, 1883, с. 46.

liau gal ir cechuose), ir kai kuriose bažnyčiose sakomi lietuviški pamokslai miesto ir artimų lietuviškų kaimų žmonėms, nors tokie pamokslai imti sakyti tiktai XVI a. pabaigoje²⁸. Tačiau kad tos užuomazgos ano meto istorinėmis sąlygomis būtų privedusios prie pastovesnės koinė ar miesto interdialekto susidarymo, tai mažų mažiausia yra hipotetiškas dalykas.

Dar hipotetiškesnis yra vad. „vidurinio interdialekto“ egzistavimas XIV–XV a. Manoma, kad toks interdialektas buvęs Kėdainių mieste ir jo apylinkėse. Bet šitaip manant, neatsižvelgiama į tai, kad Kėdainiai ligi XVI a. buvo nedidelis miestelis, kuris negalėjo suvaidinti kokio ryškesnio centralizuojamojo vaidmens Žemaičių kunigaikštystės gyvenime. Jis neminimas nei XV a. kryžiuočių kelių aprašymuose²⁹, nei XIV a. pabaigos ar XV a. pradžios miestų sąrašė („Spisok gorodov russkich“)³⁰. Palyginti vėlai Kėdainiuose buvo pastatyta ir bažnyčia (1518 m.)³¹, vėlai suteiktos šiam miesteliui Magdeburgo teisės (1590)³². Labiau ėmė augti Kėdainiai tiktai nuo XV a. pabaigos, kai jie pateko į bajorų Kiškų, vėliau didikų Radvilų rankas. Taigi žymesnį vaidmenį Kėdainiai, kaip administracinis, ekonominis ir kultūrinis centras, galėjo vaidinti tiktai XVI–XVII a. Tačiau šiuo laikotarpiu miestas tautiniu atžvilgiu buvo jau labai mišrus, ir jame ypač stipriai reišėsi lenkų kalbos įtaka. Lenkiškai buvo kalbama Radvilų dvare³³, didelę reformatų kunigų dalį sudarė atvykėliai iš Lenkijos arba sulenkėję miestiečiai³⁴, reformatų aukštesnėje mokykloje dėstomoji kalba taip pat nebuvo lietuvių³⁵. Todėl nenuostabu, kad XVI–XVII a. Kėdainiai ir jų apylinkės buvo viena iš labiausiai polonizacijos paliestų Žemaičių vyskupystės vietų, kur net ligi paskutiniųjų laikų buvo daugiausia lenkiškai šnekama. Lenkų kalbos įtakos stiprumą čia rodo ir XVII a. antroje pusėje Kėdainiuose išspausdinti lietuviški kalvinų leidiniai, kuriuose knibždėte knibžda visokių (ypač leksinių) polonizmų. Taigi tuo metu, kai Kėdainiai galėjo atlikti tariamojo „vidurinio interdialekto“ centro vaidmenį (XIV–XV a.), jie dar nebuvo stambesnis miestas, o kai jie pasidarė tokiu miestu (XVI–XVII a.), dėl didelio lenkų kalbos paplitimo jau nebegalėjo tapti tuo centru.

²⁸ Ivinskis Z. Lietuvių kalba viešajame Lietuvos XVI–XVII a. gyvenime. – Aidai, 1953, Nr. 8–9, p. 362.

²⁹ Šinkūnas P. Kėdainių miesto istorija. – Kaunas, 1928, p. 2; Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – V., 1968, t. 2, p. 113.

³⁰ Батура Р. К., Пашуто В. Т. Культура Великого княжества Литовского. – Вопросы истории, 1977, с. 107.

³¹ Ochmański J. Biskupstwo wileńskie w śriedniowieczu. – Poznań, 1972, p. 68.

³² Šinkūnas P. Min. veik., p. 3.

³³ Plg. Lukšaitė I. Lietuvių kalba reformaciniame judėjime. – Acta historica Lituanica, V., 1970, t. 5, p. 10–11.

³⁴ Žr. ten pat, p. 35.

³⁵ Ten pat, p. 41.

Labai silpnas argumentas, kuriuo mėginama remti „interdialektinę“ koncepciją, – vad. Ponų tarybos egzistavimas ir reikalas jos pasitarimuose susikalbėti įvairių tarmių atstovams. Kaip žinoma, tokia pastovesnė taryba susiformavo valdant didžiajam kunigaikščiui Gediminui³⁶. Ligi katalikybės įvedimo (1387 m.) ją daugiausia sudarė sritiniai kunigaikščiai ir įtakingesnieji bajorai, o po krikšto jos nariais būdavo dar vyskupai (Vilniaus, Žemaičių, Lucko, Vladimiro, Kijevo)³⁷. Ponų tarybos posėdžiai vykdavo ne reguliariai, ne vienoje vietoje, be to, ne visi, turintieji teisę joje dalyvauti, atvykdavo į posėdžius (kartais, svarstant „einamuosius reikalus“, posėdžiaudavo tik 3–4 nariai)³⁸. Gedimino, Vytauto laikais tarybai priklausė lietuvių tautybės kunigaikščiai ir bajorai, o paėmus valdžią Švitrigailai, joje ėmė rasti ir rusų (tiksliau gal būtų juos vadinti rusiniais, kaip tai daroma kai kurių istorikų, pvz., Ochmanskio, darbuose) kunigaikščių bei bajorų³⁹. Žygmantui Kęstutaičiui 1434.V.6. privilegija sulyginus rusinų teises su lietuvių teisėmis, dar labiau pagausėjo nelietuvių atstovų skaičius Ponų taryboje. Todėl, pavyzdžiui, 1438.II.4 tarybos posėdžio dalyvių tarpe randami žmonės su tokiomis slaviškomis pavardėmis bei vardais, kaip *Ivan Gulevič*, *Ivan Čiornyj*, *Ivanko Mukasevič* ir pan.⁴⁰

Turint visa tai galvoje, galima manyti, kad ligi XV a. ketvirtojo dešimtmečio Ponų taryboje daugiausia buvo vartojama kaip šnekamoji lietuvių kalba, o vėliau – įvairios kalbos (slavų kanceliarinė, lotynų, lenkų), priklausomai nuo tarybos atstovo kilmės, pareigų, aspiracijų ir kt. aplinkybių. Tačiau tarybos nutarimai buvo rašomi bei redaguojami, be abejo, arba slavų kanceliarine, arba lotynų kalbomis ne tik po Vytauto, bet ir ankstesniais laikais. Ne išimtis šiuo atžvilgiu turėjo būti ir 1492 m. Dancigo pasiuntinių pasitarimai su Kazimieru, Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu bei jo didikais, apie kuriuos kalbama minėtame K. Jablonskio straipsnyje. Tai, kad tų pasiuntinių pranešime apie derybas buvo pažymėta, jog jie tarėsi ir lenkiškai, ir lietuviškai, ir rusiškai⁴¹, anaipol dar nerodo ne tik lietuvių bendrinės šnekamosios kalbos (koinė) egzistavimo, bet ir vien lietuvių kalbos vartojimo Ponų tarybos posėdžiuose. Priešingai, tai gali rodyti, kad šioje taryboje buvo vartojamos kelios kalbos, ir Dancigo pasiuntinių siuntėjai, žinodami tokią padėtį ir būdami suinteresuoti susitarimu, stengėsi prie jos prisitaikyti. Juo labiau bendrinės kalbos nereikėjo tokiems lietuvių kilmės pasitarimų dalyviams kaip Vilniaus vyskupas Vaitiekus Taboras (kilęs nuo Turgelių, Vilniaus aps.), Vilniaus vai-

³⁶ Lietuvos TSR istorija, p. 86.

³⁷ Малиновский И. Указ. соч., вып. 1, с. 126.

³⁸ Pavyzdžiui, 1427.V.20 posėdyje dalyvavo 4 (Gedgaudas, Astikas, Butrimas ir Kęsgaila), 1488.III.30 posėdyje – tik 3 (Vilniaus ir Trakų vaivados ir Lucko seniūnas). Ten pat, p. 128.

³⁹ Малиновский И. Указ. соч., с. 95.

⁴⁰ Ten pat, p. 98.

⁴¹ Jablonskis K. Min. veik., p. 100.

vada Mykolas Radvila (jo giminė kildinama iš Kernavės apylinkių), Trakų vaivada Petras Mantigirdaitis (jo giminė kildinama nuo Šalčininkų), Žemaičių seniūnas Stanislovas Kęsgailaitis (jo giminė kildinama iš Deltuvos, prie Ukmergės)⁴². Tarp savęs jie veikiausiai šnekėjosi lietuviškai, bet tam nereikėjo bendrinės kalbos ar interdialekto, nes anuomet lietuvių tarmių skirtumai buvo dar mažesni negu vėlesniais feodalinio susiskaldymo laikais (mažiau buvo šnektų šnektelių), ir todėl dzūkas nesunkiai galėjo suprasti rytietį ar vidurietį (gal kiek sunkiau žemaitį, bet ir su šiuo, šnekėjusiu vis dėlto ta pačia kalba, reikia manyti, susikalbėdavo).

Taigi „interdialektinė“ lietuvių literatūrinės kalbos kilmės koncepcija, mano nuomone, paremta netvirtais pamatais ir bent dabartiniu metu, neturint patikimesnių nei lingvistinių, nei istorinių duomenų, ji tegali būti traktuojama tik kaip hipotezė. Todėl jos nėra pagrindo laikyti, kaip tai daroma kai kurių istorikų⁴³, abejonių nekeliančiu dalyku.

SMULKMENA LXV

V. Zinovo 1978 m. rasto rankraštinio žodynėlio (žr. Baltistica XXI (1), p. 61 tt.) žodis Nr. 206 *aucm* (p. 67 ir 70) laikytinas nesusipratimu. Zinovas lenkų žodį *bośiań* čia išvertė į rusų kalbą, taigi reikia skaityti rusiškai *aucm* 'gandras'. Suklaidino rašymas po brūkšnio (chemijos vadovėlio puslapyje), nes tokioje pozicijoje šiaip jau būna tik „pogańske gwary z Narewu“ žodžiai.

Z. Zinkevičius

⁴² Plg. Jablonskis K. Min. veik., p. 104–105.

⁴³ Батура Р. К., Пашуто В. Т. Указ. соч., с. 112.